

Podplukovník doc. PhDr. Václav V o n d r á š e k , CSc.

Konstituování státnosti a problémy její obrany

Češi, Slováci a Evropa. Jednoduchá věta, která v sobě obsahuje naděje i tragédie našich národů ve 20. století. Češi, Slováci a Evropa... jedná se o složitý dynamicky se vyvíjející komplex vztahů ke středoevropským sousedům, ale i k západní a východní části kontinentu. Nad jejich vymezením a kvalitou se po vzniku čs. státu v roce 1918 zamýšleli a vedli vzrušené diskuse naši předchůdci.

* * *

Staronový problém MY A EVROPA se tak vždy dostává do popředí v uzlových momentech historie, v přívalu politických a duchovních zvratů, kterých je na jednu žijící generaci stávající populace více než dost. Stále naléhavěji si klademe otázku, do jaké míry jsme v tomto století (které se blíží ke svému závěru) představovali individualitu duchovní a kulturní, zda jsme byli životaschopným tvůrčím celkem, nebo pasivní křižovatkou střetávání jednotlivých proudů a protikladných koncepcí. Na kolik jsme měli možnost být sami sebou a do jaké míry nás limitovaly vnější faktory.

Po listopadu 1989 se zdálo, že vyřešení vzájemných vztahů mezi Čechy a Slováky bude jedním z našich nejcennějších vkladů do společenství vyspělých demokratických států světa. V souvislosti s rozpadem společné státnosti se zamýšlíme nad tím, co selhalo: zda ideje zakladatelů čs. státu, či zda prvky rozkladu byly novému státnímu útvaru dány do vínku již v době jeho vzniku v roce 1918, nebo jde o selhání současné generace. Je paradoxní, že o Masarykovu osobnost a jeho dílo projevují mimořádný interest vážené instituce v zahraničí, zatímco na domácí půdě lze postihnout přinejmenším rozpačité postoje k zakladatelům společného československého státu. Analýza příčin tohoto stavu je otázkou delší diskuse a bude nepochybně nastolena i na připravované konferenci „Dr. Edvard Beneš - československý a evropský politik“ v květnu tohoto roku v Praze.

Myšlenkový odkaz zakladatelů čs. státnosti nezastaral, provokuje modernosti a svěžestí, v mnohém oslovuje současnost. V návaznosti na něj se ukazuje potřeba v závěru 20. století znovu se zamýšlet nad živými otázkami smyslu národní, státní a mezinárodní existence, problémem kontinuity a diskontinuity v dějinách, otázkami národní identity, fenoménem moci v demokratické společnosti a jeho fungováním, politickou kulturou a dále nad otázkami obrany státní suverenity.

Politická reprezentace po říjnu 1918 právo a povinnost obrany považovala za jeden ze základních atributů suverénního československého státu. Ten byl po svém vzniku respektován vítěznými mocnostmi, jako prvek jimi vytvářené podoby světa, zabezpečující zájmy vítězů s přihlédnutím k zájmům světovým. Konstituující se diplomacie, pod přímým vedením Dr. E. Beneše, cílevědomě usilovala o budování rovnoprávných vztahů s bezprostředními i vzdálenějšími sousedy. Masarykův ideál, který respektoval humanitu v politice a směřoval k nové politické organizaci Evropy, založené na základě rovnoprávných a vzájemně se respektujících subjektů, obstál, ale nedošlo k jeho praktickému zrealizování. Diplomacie byla proto nucena pod tlakem okolností promýšlet a hledat další cesty směřující k mezinárodnímu zabezpečení států prostřednictvím nejrůznějších aktivit ve Společnosti národů, konstituováním spojeneckých svazků v rámci středoevropského regionu a později ve 30. letech orientací na politiku kolektivní bezpečnosti.

Vedle mezinárodního zabezpečení ČSR byla věnována **mimofádná pozornost výstavbě armády jako nejvýznamnějšího garanta obrany nové státnosti.** Činnost československých legií, které byly konstituovány na nových mravních postulátech, předurčila nejen základní politické cíle zápasu za československou státnost, ale současně i budoucí kontury nové armády. Klíčové postuláty její výstavby, zkoncipované prezidentem a vrchním velitelem T. G. Masarykem, směřovaly ke konstituování plnohodnotného vojenského tělesa. Demokratická armáda v Masarykově pojetí představovala především školu politické shovívavosti, vzájemné tolerance, občanské a lidské úcty a současně významného stabilizujícího činitele, který mohl pozitivně ovlivňovat celkovou společenskou atmosféru v zemi. Vnitřní pořádek a bezpečnost nové vzniklého státu zajišťovaly nejprve dobrovolnické oddíly, složené převážně z příslušníků Sokola. Ozbrojené složky státu se podílely i na vojenském obsazení pohraničí českých zemí, ale i na obsazení Slovenska. *Plnou zodpovědnost za obranu státní suverenity přejal československý stát až teprve od roku 1926 v souvislosti se změnou působnosti francouzské vojenské mise.* V procesu unifikace, který představoval vážný problém 20. let, se jednalo o sjednocení různorodých složek, které vnášely do procesu budování nové armády zvláštnosti, dané charakterem prostředí, v němž se v letech 1. světové války konstituovaly. Jednalo se o proces odehrávající se jednak v rovině organizační výstavby, ale také a to především, v rovině ideové, který měl ve své výslednici zabezpečit vybudování demokratické armády společného státu Čechů a Slováků. Základní cíle unifikačních rozkazů prezidenta a ministra národní obrany z konce roku 1919 směřovaly k tomu, aby se z různorodých složek vytvořil kvalitativně nový morální celek a dosáhlo se žádoucí ideové sjednocení na základě postulátů vrchního velitele. V první řadě se jednalo o charakter důstojnického sboru. V procesu prohlubování nové státnosti a formování československého vlastenectví byl voják z povolání považován za určujícího činitele.

Zajišťování vlivu „Hradu“, jako specifického fenoménu vnitropolitického života, spolu s ovládnutím kádrové výstavby ozbrojených sil, umožňovalo paralyzovat odklony od postulátů výstavby občanské společnosti a její armády. Na základě analýzy záporných zkušeností a v souvislosti s odstředivými tendencemi krajně levicových a pravicových subjektů politického spektra, se hledaly možnosti intenzivního výchovného působení v armádě i pěstování brannosti v nejširším

slova smyslu. V tomto procesu sehrál pozitivní úlohu dr. E. Beneš, který v práci „Demokratická armáda, pacifismus a zahraniční politika“, (ale i v řadě dalších úvah), přinesl nové pohledy na úlohu a postavení armády v demokratické společnosti. Vedoucí idea demokratické armády byla pro něj konkrétní formulací republikánských zásad ve specifickém prostředí armádního organismu, hybnou silou postojů a jednání občanů v uniformě jako obránců státní suverenity, bezprostředně ohrožované zejména nebezpečným vývojem v sousedním Německu. Dr. E. Beneš přitom armádu považoval za významné společenské prostředí národní, mravní a politickostátní výchovy. Za jeden z předpokladů smysluplné bojeschopné armády považoval podnětnost jejich tradic. Výchova na tradicích začala mít prioritu, přičemž akcent se kladl především na pěstování plukovní cti a armádní hrdosti. Při koncipování teoretických a vojenskodoktrinárních otázek se vycházelo z předpokladu, že potenciální válečný konflikt bude pro ČSR válkou obrannou a současně koaliční. **Čs. vojenskoteoretická fronta v tomto období rozpracovala mnohé otázky výchovy k brannosti a je na škodu věci, že studiu její produkce věnujeme tak málo pozornosti.**

Na historické křížovatce čs. státnosti na konci 30. let se projevil spontánní protifašistické a vlastenecké odhodlání, které kulminovalo mobilizačním vzepětím. Na straně druhé se vyjevil i oportunismus některých občanských skupin, spolu s anti-demokratickým a protičeskoslovenským postojem určitých politických, hospodářských, šlechtických a klerikálních kruhů a s otevřenou zradou drtivé většiny německé populace. „Mnichov“ jako průsečík meziválečné kontinentální politiky a prezentace určitého způsobu myšlení v mezinárodních vztazích se stal úvodem dramatických událostí, které o několik měsíců později vedly k zániku společné české a slovenské státnosti.

V minulosti tolik diskutovaná otázka, zda jsme se měli bránit, zůstává i nadále problémem otevřeným, nad nímž se budou zamýšlet i následující generace. Události konce září 1938 je potřebné organicky a adekvátně historické realitě zapojovat do širších souvislostí evropských a světových dějin. Zařazení do globálnějších kontextů poskytuje možnosti vytěžovat nové poznání a zároveň klást mnohé další otázky. Jednou z nich přitom je, do jaké míry se na vývoji konce 30. let podílely vnější síly, zda byl tento vývoj nezbytný a nebo zda existovaly reálné alternativy. Předpokladem a podmínkou „ubránění ČSR“ byla důsledná protihitlerovská politika západních velmocí, která byla s to zabránit agresi Německa, ale i účinně předejít jejím přípravám.

Rozčarování z postupu Západu na konci 30. let (spolu s dalšími faktory) přispělo k tomu, že dr. E. Beneš „vsadil“ na spojení s velmocí na Východě, v níž spatřoval záruku poválečné obrany ČSR před budoucí německou expanzí. *Dobové podmíněné představy o předpokládané liberalizaci a rozsáhlé demokratizaci stalinského socialismu, které se měly promítnout do rovnoprávných vztahů východní velmoci se zeměmi střední a jihovýchodní Evropy, byly iluzorní.*

Bývalí spojenci z antihitlerovské aliance (zejména pak obě supervelmoci SSSR USA), začaly po 2. světové válce rozehrávat utajované partie o novou podobu rozděleného světa a Evropy. V ČSR, která sice náležela do mocenské sféry východní imperiální říše, ale o jejímž charakteru nebylo dosud pevně rozhodnuto, se v tomto období křížovaly a střetávaly protichůdné politické zájmy v rovině

oficiální, polooficiální, ale i přísně konspirativní. Mocenské zájmy východního souseda přitom sledovaly nejen omezený středoevropský, ale široký globální rozměr a narazily na politiku USA. Konfrontace obou supervelmocí a jejich ideologií začala určovat poválečný vývoj.

Československo se stalo definitivní součástí východního bloku, v němž měl dominantní postavení Sovětský svaz, až po únoru 1948. Logika jeho vývoje probíhala ve složitých podmínkách dvoupólově rozděleného světa, bezprostředně ohrožovaného nebezpečím války v globálním měřítku. Celý proces ovlivňovala gradující studená válka, rozpad národní fronty a její zásadní rekonstrukce, což v podstatě znamenalo upevnění mocenského monopolu vládnoucí komunistické strany ve společnosti a v neposlední řadě i zcestné uplatňování teorie o zostřování třídního boje „při budování socialismu“.

Politické perzekuce, které postihly široké spektrum občanské společnosti (včetně mnohých aktivních účastníků 2. odboje), tvořily pouze jeden z pilířů stalinského modelu socialismu. Strategické koncepce Kremlu (ale i dalších světových velmocí) procházely kvalitativními změnami v důsledku rozvoje vojenství. Obě supervelmocí (SSSR i USA) pomocí jaderných zbraní držely evropský kontinent v šachu. Jaderný monopol představoval globální moment určité strategie, který měl prioritu před omezenými politickými prvky. Na druhé straně však blokové schéma nevyplulovala mocenskou politiku jeho jednotlivých subjektů, což potvrzuje francouzský či čínský příklad.

Branná politika čs. státu, včetně způsobů jejího uplatňování v ozbrojených silách, byla inspirována zvnějšku. Jinou podobu měla v 50. a 60. letech a jinou v normalizačním období.

Kvalitativní změny doznaly principy výstavby čs. armády, její složení, poslání, i mezinárodní začlenění. Na přelomu 40. a 50. let se zpřetrhala jakákoliv kontinuita s vlastními domácími tradicemi vojenské výstavby a postupně se mechanicky přebíraly zkušenosti sovětských ozbrojených sil. Čs. armáda v následujících desetiletích (fakticky až do konce 80. let) byla budována s mimořádným vynakládáním lidských i materiálních sil, v neúměrně rychlých tempech a na úkor jiných společenskovo vědních odvětví. *Ozbrojené síly začleněním do koaličních struktur ovládaných z Moskvy ztrácely vlastní národní smysl i pocit společenské potřeby.* **Akcentováním trvalé hrozby německého imperialismu a revanšismu byla v 50. a 60. letech zdůvodňována potřeba neustálého upevňování monolitního východního bloku,** jako záštity bezpečnosti a nezávislosti zemí střední a jihovýchodní Evropy. Uvedenou argumentací se zároveň ospravedlňovaly enormní požadavky kladené na ozbrojené síly členských zemí varšavského paktu. Navíc rezignování na vlastní vojenskoteoretické a vojenskodoktrinální myšlení neslo s sebou určitá rizika v oblasti globální politiky.

Zvláštní kapitolu ve vývoji Evropy a světa, která teprve čeká na důkladnou analýzu, představují 60. léta. V jejich průběhu se objevovaly nové přístupy k otázkám války a míru a prosazovaly se nové tendence v mezinárodních vztazích. V tomto Československu jako součásti východního bloku došlo k pokusům o přesné definování československých státních zájmů. Za nejvýraznější projev aktivity tvůrčího potenciálu čs. armády, ovlivněného myšlenkovým pohybem 60. let, lze považovat *Memorandum VPA KG v Praze „Konstituovat státní zájmy v oblasti vojenství“.*

Násilné přerušení reformního procesu vojsky Varšavského paktu vedlo ve společnosti ke ztrátě iluzí a rozpadu vyznávaných hodnot. Historická fronta prokázala, že armádní špička na čele s ministrem Martinem Dzúrem, na základě nátlaku sovětské vojenské elity, určující měrou napomohla uskutečnění mocenského zvratu na dubnovém plénu ÚV KSČ v roce 1969. Uvedeným plénem, na němž získali klíčové pozice domácí konzervativní probrežněvovské síly, byl v podstatě skončen pokus československých reformátorů spojit „socialismus“ s demokracií.

Nová domácí mocenská elita se v první řadě zaměřila na likvidaci struktur občanské společnosti a osobností s jejich činností bezprostředně spojených. Zároveň usilovala o bezvýhradné podřízení života a činnosti ozbrojených sil s cílem zajistit podřízenost koaličnímu velení a zabezpečit jejich zneužití k protilidovým zásahům. Akceptování sovětského hodnocení československých událostí, zakotvených v dobových stranických dokumentech, zřetelně signalizovalo jaký politický kurz se bude v následujících letech realizovat. Normalizační dokumenty z konce 60. a počátku 70. let tyto obavy potvrdily. Tvůrčí vědecký potenciál armády začal být politicky usměrňován na rozpracovávání jejich závěrů, zejména k úkolům upevnit armádu jako mocenskou složku režimu a přispět k řešení a upevňování „internacionálních vztahů“ s armádami varšavské koalice. Postupující normalizace ovlivnila i průběh konference k 15. výročí založení Varšavské smlouvy. Na její dlouhodobé přípravě, kterou ovlivnily úvahy o možnostech překonání blokových bariér, se podílel vybraný okruh osobností, včetně vedoucích pracovníků společenskovědního cyklu brněnské Vojenské akademie, kteří konferenci považovali za záležitost vojenskopolitického charakteru. Iniciátoři konference akceptovali dobové reality a předpokládali pokračování pozitivního trendu sbližování mezi Východem a Západem, který bude směřovat ke zmírňování mezinárodního napětí a k celoevropské spolupráci progresivních sil. V návaznosti na Memorandum pražské VPA se mělo jednat o další krok vpřed v poznávacím procesu, včetně další precizace vojenskopolitických a vojenskodoktrinních zájmů Československa. Předpokládalo se, že konference zaujme věcné stanovisko i k živelně prosazovanému požadavku neutrality, který byl nastolen v letních měsících roku 1968. Posrpnový vývoj vedl k diferenciaci organizátorů konference a v závěrečné fázi do její přípravy aktivně vstoupily osoby spojené s normalizační politikou a zasloužily se o to, že její průběh nakonec vyzněl ve zdůvodnění vojenské okupace Československa vojsky varšavského paktu, v duchu sovětské interpretace československých událostí.

V průběhu normalizační čistky (dobově nazývané výměnou stranických legitimací) opustili čs. ozbrojené síly stovky a tisíce kvalifikovaných odborníků ve svých profesích, nositelé národní identity a suverenity čs. státu.

Zahraniční a branná politika Československa v normalizačním období jednoznačně akceptovala bezvýhodný dogmatický brežněvovský kurz a její podstata spočívala v ochraně zájmů totalitního systému. V *zajetí ideologických schémat však zůstala i po nástupu M. S. Gorbačova* do vrcholných funkcí v bývalém Sovětském svazu, kdy Kreml zahájil kvalitativně novou etapu mezinárodního porozumění, založenou na vzájemném respektování suverenity. **Bloková politika přestala odpovídat světovým zájmům SSSR i USA.** Významnou úlohu v rozví-

jení nových mezinárodních vztahů, ale i ve vývoji zemí střední a jihovýchodní Evropy, sehrál helsinský proces.

* * *

Rozdělením společného státu Čechů a Slováků se vytvořila kvalitativně nová situace. Jsme na počátku formování nové etapy české státnosti se všemi z toho vyplývajícími problémy a otázkami. Jednou z nich je přesné definování státních zájmů jako odrazového můstku ke stanovení priorit zahraniční a branné politiky.

Důležitým úkolem na složité cestě konstituování občanské pluralitní společnosti a zabezpečení její spolehlivé obrany je obnova narušeného historického a v jeho rámci i branného vědomí. V rámci společnosti, ale i v armádě jako její nedílné části, je potřebné soustředit úsilí na renezanci hodnot majících svůj základ v historicky ověřených etických a duchovních koncepcích zafixovaných v národním povědomí.

Zásadní transformací v rámci dynamického společenského pohybu také prochází i Armáda České republiky. **Za klíčový úkol k realizaci žádoucích proměn je potřebné považovat změnu profilu a myšlení vojenského profesionála.** V transformačním procesu se jedná o citlivé přejímání zkušeností z budování armád vyspělých demokratických zemí, ale na straně druhé i o cílevědomé návraty k vlastním domácím tradicím vojenské výstavby z meziválečného období. I přes pozitivní trendy směřující k celoevropskému procesu spolupráce a kolektivní bezpečnosti musíme vycházet z realit současného světa a budovat ozbrojené síly jako spolehlivou záštitu státní suverenity.